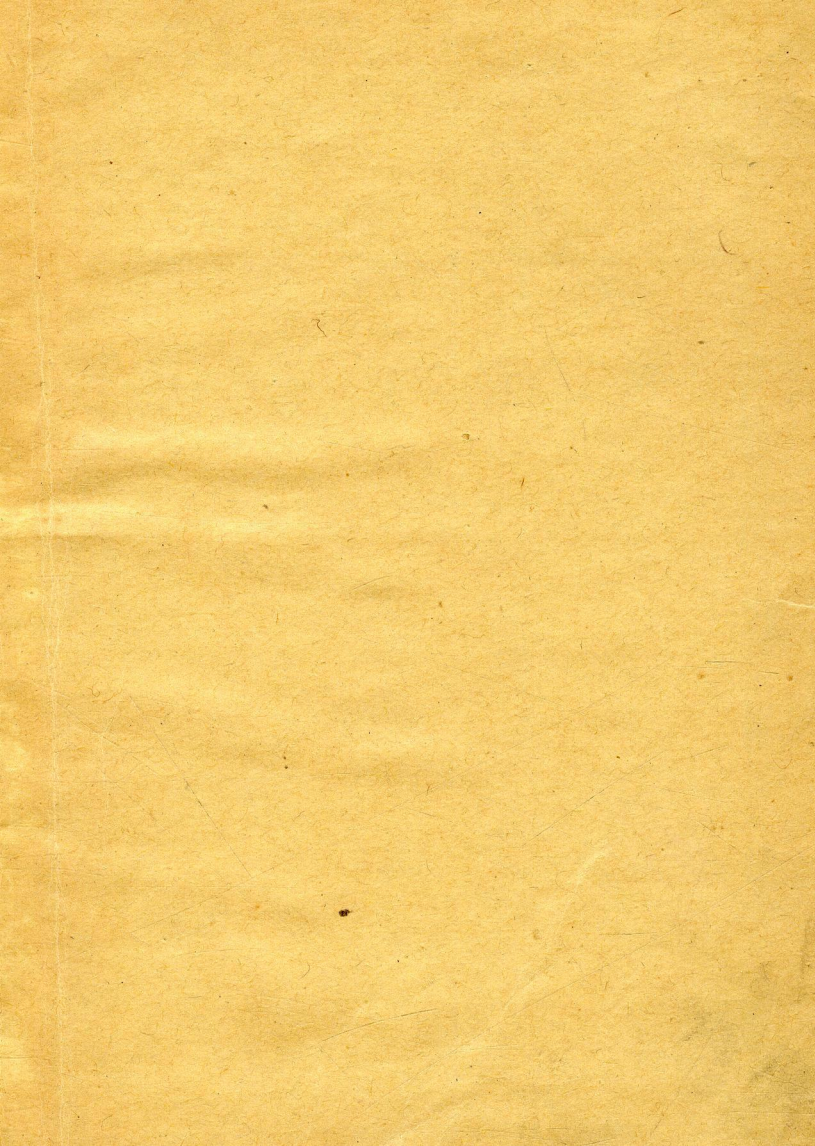

4227

34202

K.

1111

Самосвіт

на рік

XXXXX

ВЕЛИКІ ПРОБЛЕМИ

(Господарський націоналізм. Кризи. Державне вмішування в господарські справи. Плянове господарство. Держава і суспільство. Село й місто. Розбудова українського промислу. Безробіття).

Написав

Др. Карло Коберський

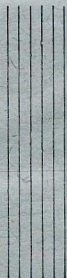
Ціна 45 гр.

Львів — березень 1935

1
9
3
5
4
64

СЛІДУЮЧА КНИЖКА ч. 65

ВИИДЕ 10 КВІТНЯ

18.10.1935

ПЕРЕДПЛАТА НА 1935 РІК ВІНОСИТЬ ТІЛЬКИ
3 ЗОЛ. 3 ЗОЛ.

ЦЬОГО РОКУ КІНЧИМО ПЕРШИЙ СТЕПЕНЬ
НАВЧАННЯ!

66
10

~~Харків~~

ВИДАВНИЦТВО „САМООСВІТА”

основане при співучасті

УКРАЇНСЬКОГО РОБІТНИЧОГО СОЮЗУ

Відділ суспільно-економічних наук

ч. 64.

4227

ВЕЛИКІ ПРОБЛЕМИ

СУЧАСНОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

СУСПІЛЬНА ЕКОНОМІЯ — V. ЧАСТИНА.

(Господарський націоналізм. Кризи. Державне вмішування в господарські справи. Плянове господарство. Держава і суспільство. Село й місто. Розбудова українського промислу. Безробіття).

Написав

Др. КАРЛО КОБЕРСЬКИЙ

Нак. Льв. Обл. н 29(17)-1945

Ціна 45 гр.

Львів. Бібліотека,
АН. УРСР

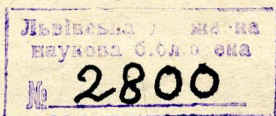
Л Ї В І В — 1935.

Накладом „САМООСВІТИ“, кооп. з обм. відп.

T3(24K) +
49(24K)0

З М І С Т

	стор.
1. Європейсько-американська господарська система	3
2. Інтернаціоналізм капіталізму і національні змагання в господарстві	6
3. Господарські кризи	11
4. Державне вмішування в господарство	17
5. „Плянове господарство“	23
6. Продуценти й консументи. Село й місто.	28
7. Майбутність села. Розбудова українського промислу	30
8. Індустріялізація, машинізація, безробіття	34
9. Шлях у майбутнє	39

1. Європейсько-американська господарська система.

Час, що його переживаємо, належить без сумніву до великих діб в історії людського роду. Миж не тільки перебули найбільшу в історії світу війну, правдиву різню народів; ми переживаємо по тій війні найбільшу з господарських кріз та великі політичні переміни. Навіть найбільші оборонці капіталістичної господарської системи признають уже, що капіталізм поважно хитається, та хто зна, які ще прийдуть суспільно-економічні та політичні несподіванки.

Але не тільки сам капіталізм переживає крізу. Також серед його противників іде нове шукання доріг і перевірка дотеперішніх поглядів, як це видно з дискусій в соціалістичних таборах.

Одним словом — суспільне, економічне й політичне положення в цілому світі є непевне і схвильоване. Скрізь повно шукання шляхів виходу із заплутаної ситуації.

Заки приступимо до ближчого розгляду головних питань сучасного нам господарського й соціального життя, мусимо кілька слів сказати про ті порядки, котрі досі були і ще почасти є в Європі й Америці, одним словом поза межами большевицької держави.

Звичайно говориться, що в тих країнах панує капіталістичний лад (устрій). Є правдою, що у многих державах переважна частина населення працює в установах капіталістичного характеру. Такі держави, це Англія, Голяндія, Бельгія, Швайцарія, Німеччина, Злучені Держави і т. д. Але не ціле населення є втягнене у капіталістичну систему.

Крім того є великі держави, де більшість населення господарить ще старим способом, на малих трудових рільних господарствах, ремісничих варстатах, та малих торговельних підприємствах (Польща, Фінляндія, Італія, Еспанія, Балканські держави, Румунія, Мадярщина). Є знова держави, де старе трудове господарство ще змагається з новим, капіталістичним (Франція, Австрія, Швеція, Норвегія, Данія, Чехословаччина і т. д.) Правда, капіталізм має велику силу і в тих державах, що мають багато трудових господарств, і може це й є причиною, що всі держави, поза СРСР, називають „капіталістичними“.

Але навіть у державах з переважно капіталістичними господарствами, прим. у такій Англії чи Німеччині, від довшого часу нарастають некапіталістичні сили. Є це: кооперація, комунальні й державні підприємства, професійні союзи найманих працівників і т. д. Вони поступово ослаблюють впливи і значіння капіталізму.

Отже, коли ходить про те, **що становить ріжницю** устрою Евро-Америци й Совітів, то тою прикметою не буде капіталізм, а щось інше. Шож таке? Ніщо інше, тільки те, що господарка в СРСР є переважно **в'язана**, удержавнена, а в решті світу переважає **вільна господарка система**, державою невязана, або тільки контрольована. В СРСР господарем підприємств є держава, в решті світу — **приватні підприємства, оперті на праві приватної власности** засобів продукції.

Як відомо, фундаментом, на котрому виростили капіталістичні підприємства, були **ті свободи**, що їх міщанство вибороло у парусотлітій боротьбі з королями, шляхтою й духовенством. Окрім важних політичних прав (парляментів, декуди навіть республіканських форм правління) — міщанство здобуло дуже важні **господарські** права. Три з них були найважливіші:

а) **право приватної власности;**

б) **право вільно закладати** які хочеться підприємства і вільно торгувати;

г) **право вільно конкурувати між собою.**

Як знаємо, наукові оборонці інтересів міщанства зібрали ті всі права в цілу економічну систему (теорію). Вони доказували, що треба на віки закріпити повищі свободи, щоби всякий громадянин без різниці стану міг посідати те, що здобуде, торгувати чим захоче і де захоче, фабрикувати, що схоче і притім конкурувати з кожним, хто стане з ним до конкуренції. Таку господарську систему прозвано: „**господарський лібералізм**“. Економісти ліберальної школи протестували проти старих цехових обмежень, далі проти того, щоби держава заводила якісь торговельні обмеження, заборони, концесії, пограничні мита і т. д. Тим більше противилися, щоби держава сама бралася до торгівлі й промислу та заводила монополі. Промисл, торгівлю, хліборобство і т. д., держава повинна залишити приватним громадянам, сама ж мала бути тільки сторожем границь та безпеченства внутрі, або „нічним вартівничим“, як жартівливо говорив німецький соціаліст Ф. Ляссаль.

Послідовно лібералісти противилися також, щоби влада вглядала в те, що діється у підприємствах, які там умови праці, які платні і т. д. — Через те лібералізм викликав злісу на себе вовка. Тим вовком стала течія **соціалізму**, котра від більше сто літ різко виступає проти міщанського індивідуалістичного лібералізму. Соціалісти стали голосити, що підприємство не є приватна річ самого підприємця, а установа суспільна, громадянська.

Головна ідейна різниця між капіталізмом і соціалізмом є в тім, що капіталізм є рухом одиниць, він в основі змагає до збогачування **одиниць** („боротьба всіх проти всіх“ за зиск). Соціалізм же, як зрештою на те вказує його назва, закликає до солідарности всіх людей, з виключенням зиску з праці другої людини. Тим то правдива назва капіталістич-

ної ідеології повинна бути: ліберальний індивідуалізм (індивід — це одиниця). Це треба добре згадати, бо не все, що приймає ліберальні господарські засади, є капіталізмом. Є прим. поважні соціалістичні течії, які годяться з многими вимогами госп. лібералізму. (Про це буде мова ще далі).

Між соціалістами став однак переважати напрям прихильний вміщуванню держави у господарство (т. зв. державний соціалізм). Робітничий соціалізм сподівався, що демократична держава зможе розтягти контроль над капіталістичними підприємствами та охороняти робітництво від надмірного покривдження. Найдалі по тій лінії пішли соціалісти - марксисты. Також по інших державах Європи по війні змагається рух за тим, щоби держава вмішувалася в господарство, коли приватна господарка приводить до неладу й кріз. На засади зовсім вільної господарки йде великий наступ.

2. Інтернаціоналізм капіталізму і національні змагання в господарстві.

Міжнародні порозуміння підприємців. Перше, що закидають капіталізові його противники, це те, що він не визнає національних границь, ані обовязків супроти своєї батьківщини, а всюди бачить тільки інтерес і шукає нетрудового зиску. Капіталістичні підприємці, хоч люблять багато говорити й писати про патріотизм і національні обовязки, то в дійсності звязуються навіть з ворогами своєї нації, коли бачать в тім грошеву користь. Ярким прикладом такої спілки є міжнародні картелі. Щоби закінчити між собою конкуренційну боротьбу, не знижувати цін і под., змовляються часто між собою підприємці різних держав у спілки, хочби навіть уряди цих держав жили між собою у ворожнечі. Число міжнародніх картелів є доволі велике, хоч не завше постійне. Найбільше відомі є: картель сталі й заліза, який щороку означає, кільки заліза можна витопити в кожній державі,

два великі нафтові концерни (американський і англо-голяндський), великий сірниковий концерн Б. Кройгера, міжнародний маргариновий трест, картель мила, міжнародня цукрова рада і т. д. Крім постійних об'єднань є часові порозуміння. За сучасної великої господарської кризи заключено цілу низку торговельних порозумінь між промисловцями і торговцями різних держав. Згадаємо міжнародню пшеничну комісію (1933 р.) яка розділює, кілька можна з якої держави виекспортувати пшениці і до яких країв; англо-польське вуглеве порозуміння між копальнями вугля, теж що до поділу ринків збуту (1935 р.). Не меншу вагу мають фінансово-банкові порозуміння великих фірм різних держав. Відомо, яку роль грають в європейському банківництві банкові дома родини Ротшильдів, що мають свої підприємства у Парижі, Відні, Берліні, Нью-Йорку. У великих акційних підприємствах дуже часто окрім краєвих капіталістів є учасниками також заграничні. Перед світовою війною в промислі Великої України було власниками значно більше заграничних капіталістів, як краєвих. Найбільші акційні підприємства вуглевого Донецького Басейну і металевого промислу були засновані бельгійськими, французькими та німецькими фірмами. Знаємо, що й галицькі копальні нафти є у більшості в руках французьких, бельгійських, та англійських фірм.

Приватний підприємець не знає державних границь, як ходить о заробок, не узнає також законів патріотизму. Коли може на тім добре заробити, то буде доставляти навіть воєнну зброю ворогам власної держави, як це мало місце у світовій війні і матиме завше місце, як довго воєнний промисл буде у приватних руках. Інтернаціональні порозуміння підприємців кермують також їх політикою супроти робітників. Боротьбу проти вимог робітництва ведуть капіталістичні фірми різних держав після однакового пляну і за порозу-

мінням. Яркий доказ цього дає поведінка представників підприємців на міжнародних конференціях праці. На основі такого порозуміння підприємці поборюють вимоги робітництва що до законного скорочення дня праці. (Як відомо, таку вимогу поставив професійний інтернаціонал робітництва і умових працівників в цілі поборювання безробіття в часі кризи, бо як менше годин працює один робітник, тоді фірма мусить прийняти більше людей до праці.)

Господарський націоналізм. Як бачимо, замітів проти капіталізму за його міжнародню солідарність є чимало. До того ще нові часи принесли сильне загострення національних змагань серед усіх народів, іноді навіть нездорові стремління до панування над іншими народами (т. зв. націоналізм або імперіялізм). Проти інтернаціоналізму капіталістів націоналісти видвигають ідеал **господарської самовистарчальности нації**, засаду відрубного національного господарства для кожної нації. Коротко назвемо цю течію: **господарський націоналізм**.

Він змагає до того, щоби національна держава все, що лиш може, продукувала сама, щоби на випадок війни не була залежна від нікого що до сирівців, харчів, зброї. Щоби мала власний промисл усіх родів, як найменше привозила чужих товарів, та й то по можности не готових, а сировин, щоби не давала праці заграничним людям, тільки своїм. Інтернаціональний капіталізм змагав до оживлення міжнародньої торгівлі, яка дає добрі заробітки. Для того він вимагав повної свободи перевозу товарів з краю у край, без ніяких заборон і митних оплат. Господарський націоналізм навпаки — утруднює довіз до краю заграничних готових виробів та харчів, а робить це при допомозі мит, контингентів або просто заборон. Тим способом ціни в краю йдуть в гору, бо є виклю-

чена загранична конкуренція. В краю творяться вигідні умовини для розвитку тих виробництв, що є під митною охороною. (Така політика держави зветься протекціонізм). Одночасно з тим господарський націоналізм хотівби як найбільше продуктів і товарів **вивозити** за границі. Робить він це при допомозі реклями і вивозових премій, але найсильнішим засобом виявився **демпінг** (чит. книжку „Кріза світового господарства“, вид. „Самоосвіти“ ч. 17). Кошти вивозу товарів за границі по дуже низьких цінах мусить покривати краєве громадянство, платячи за ті товари дуже дорого.

Початки господарського націоналізму сягають ще 18. століття (доби меркантилізму), але найбільший його розмах починається від половини 19. століття. Особливо розвивається він по великій світовій війні і за сучасної кризи. Його наслідком є розбудова власного промислу у хліборобських державах. Він тягне за собою занепад промислу в країнах, що його розбудували над власні потреби, замирання міжнародньої товарової виміни (торгівлі) та великий зріст цін промислових виробів у тих країнах, де розбудовують промисл (СРСР, Польща, Румунія, Югославія, Італія і т. д.).

Одначе конечність таки вивозити надмір власної продукції примушує мимо всього держави до умов між собою про виміну товару за товар. (Відомий примір такої виміни, це договір Польщі з Німеччиною 1934 року про вивіз з Польщі збіжа, масла і т. д., взамін за довіз з Німеччини деяких виробів промислу. Інший примір: умова в Польщі з Еспанією про вивіз яєць і довіз помаранч і т. д.). Виявляється, що повне відмеження держав від себе, та цілковита господарська самовистарчальність в нинішніх часах не дасться здійснити. Народи є приневолені до виміни господарських дібр між собою так само, як обмінюються здобутками наук, мистецтва та соціяльних уряджень. Господарський

націоналізм, коли задалеко посунений, є так самошкідливий, як скрайній господарський інтернаціоналізм.

Закон вирівнювання зисків не ділає при відокремленню держав. Коли є вільний рух товарів і капіталів між державами, тоді проявляється цікава річ: міра зисків та процентів від капіталу є скрізь більше менше однакова. Так було перед світовою війною. Капітали мандрували тоді легко й безпечно від держави до держави, всюди було менше-більше однаково легко або однаково трудно за гріш. За кредит у всіх державах Європи й Америки платилося більше-менше однакові відсотки від чужого капіталу (3 до 5 %). Це був наслідок міжнароднього спокою й довіря. Чим більше було спокою й довіря, тим легше було за капітал, навіть у глухому селі, тим низші платилося відсотки й менше було лихви. Економісти проголосили це явище навіть правилом економічного розвитку, назвавши його **законом вирівнювання зисків.**

Очевидно, що при господарській війні між державами все виглядає інакше. В Англії чи Америці відсоткова стопа низька, в Польщі два-три разів вища. Дістати позичку або хочби вклад до банку з Америки — нині річ майже виключена; капітали мандрують з краю в край дуже нерадо та з великою обережністю. Капіталісти нерадо вкладають гроші у заграничні підприємства. А як уже й хтось рішиться умістити свій капітал в якомусь підприємстві або кредиті за границею, то вимагає за це високої винагороди, щоби з процентів мати покриття можливих страт. Кредит дорожжіє, відсоткова міра йде в гору і то там найбільше, де є найменше довіря й надії на спокій. Це є наслідок господарського відокремлення держав.

3. Господарські кризи.

Недостачі капіталістичної системи виявляються з великою силою при нагоді вибуху господарських криз. Щоби одначе зрозуміти їх появу, треба ще раз кинути оком на кругобіг капіталів при індивідуалістичній господарці та його наслідки.

Мандрівка капіталів. При капіталістичнім господарстві заощаджений приватний капітал шукає найпевнішого приміщення і найвищого опроцентування. Найбільший попит і найвищий курс мають акції й облігації тих підприємств, що платять найвищі дивіденди та мають славу певних і солідних. За такі папери платять іноді грубо більше, як є їх писана ціна (номінальна вартість). Такі підприємства мають зі всіх сторін обильний доплив кредитів і уділів, вони часто є **перекапіталізовані**. Часто буває, що підприємства роблять собі славу сильних і високозисковних різними штучками, реклямою або звичайним обманом.

Зате бувають дуже солідні й суспільству корисні ділянки господарства, де брак капіталів, і тому ті ділянки занедбані, бо хвилю не виказують великої рентовності. В наслідок того розбудова господарства при капіталізмі йде безпляново, а часто є предметом рознузданих спекуляцій. Відомо прим. як тяжко за кредит хліборобові, хоч хліборобство це підставова ділянка народного господарства. Гіпотечний кредит для хліборобів мусять організувати аж при допомозі держави або самоврядних чинників; короткочасовий кредит хлібороб мусить собі організувати сам, кооперативно, бо в противному разі в разі браку капіталів, охочих іти на село, тут шаліє лихварство й визиск. Так само дуже тяжко добути капітали для таких ділянок, як розсліди мінеральних засобів краю, хоч такі досліди абсолютно необхідні для розвитку країни і под.

Дуже тяжко йдуть приватні капітали у ті ділянки, які вимагають довшого **уверухомилення гроша**, або т. зв. інвестицій. (Всякий вклад гроша в будинки, землю, тревалі машини, в дороги, мости, залізничні шляхи і т. д. зовемо **інвестиціями**, а кредит на ту ціль кредитом інвестиційним). На інвестиційні цілі дістати капітал є найтяжче; туди він не дуже спішиться, бо те, що вложено в інвестиції, можна назад добути тільки по довгих літах, зі щорічних доходів, коли такі будуть. Для того нераз треба аж допомоги з боку держави, щоби найшлися гроші на будову шляхів, домів, на купно ґрунтів при парцеляції і подібне. При допомозі держави, а часто за її порукою основують спеціальні банки (гіпотечні й промислові) для інвестиційного кредиту.

Капітал має ще й ту невивідну прикмету, що йде в господарство не завше з однаковою охотою. Бувають роки, коли він радо кидається у господарство, бере участь в підприємствах, то знова роки занепаду тої охоти.

Тим пояснюється, що в роках т. зв. **доброї кон'юнктури** повстають все нові приватні підприємства, що публіка радо купує в них уділи, акції й облігації, банки добре заробляють при фінансуванні таких підприємств, які мають славу зискових і певних. Коли-ж би щось почало не вестися, то зачинається поспішне вибирання капіталів, або як кажуть, їх утеча.

Натиск капіталів, це одна з причин господарських кріз. Треба добре зрозуміти повище описану мандрівку капіталів, бо це є одна з головних причин господарських кріз, то є переломів і застоїв у господарському життю.

Нині вже кожна дитина знає слово „криза“, так вілася всім у пам'ять велика господарська руїна, що прийшла у 1929 році і триває до нині (1935 рік). Господарські кризи, це явище, яких не було перед капіталізмом і тому протиставники капіталістичної системи вважають кризи доказом шкідливості

й недуги каніталістичного ладу. Промислові кризи повторяються від поверх сотки літ у відступах майже що 10 літ, а найновіша перейшла всі попередні своїм розміром і довготою.

Як і чому приходить до промислових криз?

На зовні криза проявляється наперед застоєм кредиту, відтак наглими спадами курсів цінних паперів на біржах; фабрики не одержують нових замовлень на товари, ані грошей за доставлений товар, в наслідок того вони примушені зменшувати рух, або навіть цілком замикати майстерні. Робітники й службовики тисячами втрачають працю і стають тягарем цілого суспільства й держави. Падуть ціни всіх продуктів сільського господарства й сирівців, які залягають великими масами по магазинах. Тисячі підприємств банкрутують наслідком несподіваної знижки цін товарів або паперів, які вони нагромадили. Така загальна депресія, цебто зниження рівня життя, триває кілька літ; але згодом знова починається оживлення, ціни ростуть, фабрики дістають більше замовлень. Кон'юнктура поправляється, капітали, які в часі кризи полохливо поховалися, виходять знову на світ і шукають собі приміщення по підприємствах. Зачинається нова доба кон'юнктуральної звишки, розуміється до якогось часу, поки не прийде нове заломання.

Господарське життя в добі капіталізму, як з того бачимо, іде нерівним ходом, мовби мандрувало горами й долами, мовби та висока морська філя. І як філя, падаючи в низ, торощить човни й кораблі на морі, так само робить кожна депресія (криза).

Це, що ми описали, це тільки зовнішній перебіг кризи. Але з того ми ще не знаємо, які є причини таких підйомів і спадів у господарстві. Справа не є легка до в'яснення і досі ще нема між економістами повної згоди що до причин криз. В книжочці про „Світову господарську кризу“ (вид. Самоосвіти) ми подали, які є головні теорії (здогади) про причини криз. Тут згадаємо тільки найголовніше. Найбільші вчені є тої думки, що кризи приходять в наслідок того, що при приватній конкуренції й господарці нема пляну у виробництві дібр. Кожний продукує на свою руку, навипередки другого, аби тільки більше продати й заробити. Коли так стануть до перегонів усі підприємці, по всіх державах, то нараз показується, що тих чи інших товарів вироблено за багато, більше як їх народи можуть по тих цінах купити і починається застій, криза. Зривається рівновага між продукцією дібр та їх спотребую (консумцією). Консумція менша як продукція — з різних причин, і це приводить до заломання, коли вже не сила далі тягнути. Почищу теорію поглибив наш земляк, покійний київський професор Мих. Туган-

Барановський своїми дослідками. Він вказав на ролі, яку в тій цілій справі відіграє мандрівний капітал. В часі доброї кон'юнктури вільні капітали, нагромаджуючись по банках і шукаючи опроцентування, заохочують до широкої розбудови промислу, навіть інвестиційного. Капіталістичні банки, маючи по касах великі засоби гроша з ощадностей своїх клієнтів і з власних зисків, самі підпирають ту розбудову, самі дають почин до засновин нових підприємств, до збільшування виробництва по давних підприємствах і т. д. Сліпа погоня за зиском і процентом, одні на випередки других, аби хтось інший скорше не заняв місця — це все не дає змоги вести господарство зі спокоєм, пляном і розвагою. Тою своєю теорією кріз професор Туган-Барановський зеднав собі велику славу.

Інші причини кріз. Розуміється, є ще й інші, побічні причини кріз, бо суспільні явища є дуже складні. Так прим. нема сумніву, що спеціально в сучасній великій крізі багато завинило те, що по війні велася у всіх державах велика **раціоналізація** виробництва, себто заводилися нові машини й поліпшення. Це мусіло привести до величезного збільшення виконности промислу, а разом з тим до зменшення потреби людських робочих рук. Це є **додаткова** причина сучасної крізи. Коли навіть скінчиться нинішня кріза, то по ній напевно буде много менше місць праці, як було перед нею, а це з причини поступу машинізації. Також і того не можна поминути, що сучасна кріза є не лиш промислова, а й аграрна (рільнича).

В рільництві вона неменше гостра, як у промислі. Ціни тут упали навіть много більше, як у промислі. І це явище пояснюють впливом капіталістичної системи. Хліборобство в Америці, Канаді, Аргентині і других державах ведеться вже в більшій мірі, як бувало, капіталістичним способом, наємними силами та з великим приміненням машин (особливо у продукції збіж).

Сучасна кріза тяжча, як бували давніші, ще й тому, бо населення по війні збідніло і менше спотребовує всяких товарів, в деяких країнах прямо недоїдає. Це збідніння населення є наслідком воєнної руїни та нових повоєнних зброень, які переросли всі передвоєнні. Публичні тягарі в деяких державах зросли на душу в двое-трое проти тих, що платило населення до війни.

Наслідки кріз. При крізі бачимо чудне явище: з одної сторони переповнені маґазини харчів, одягів, обуви і т. д. — а з другої голодні маси **безробітних** по містах, та виснажене бідною населення сіл. Хліборобське населення, щоби заплатити податки й рати від довгів, мусить випродувати свої плоди зараз по зборі за четвєртину того, що діставало перед крізою, а само **недоїдає**. До того приходить справа сплати

давних довгів. Хто задовжився на яку будь-яку ціль, чи то на купно підприємства, чи машин, товару чи землі — мусить фактично платити тепер вдвоє — троє більше, бо так упали ціни всіх продуктів і заробітні платні. Податки, хоч цифра остає та сама, стають в двоє-троє тяжчі і т. д. Всі ті тягарі придавлюють суспільство якраз тоді, коли воно потребує порятунку.

Чи картелі в силі побороти кризи? Коли є правдою, що головною причиною криз є безплановість вільного капіталістичного господарства, то в такому разі велике значіння в поборюванні криз повинні мати картелі. Ті об'єднання підприємств ставлять собі за ціль не тільки шрубувати в гору ціни, а також інші завдання. Вони часто регулюють продукцію, диктують об'єднаним підприємцям кілька хто має виробити і в якому районі продавати, одним словом без сумніву заводять деякий порядок у господарку. Усім відома господарка цукрових картелів по всіх державах. Там усе так розраховане і уодностайнене, як у якому державному монополію. Там нема надпродукції, нема конкуренції за покупця, є лад і порядок (що правда — за дорогий для споживача). Капіталістичні організації свідомо картелізують, що тільки дасться, щоби облекшувати кризи, або й недопускати їх. А в часі самих криз картельні змови є головним засобом оборони підприємців від знижки цін.

А однак, мимо тих заходів, кризи не вгавають і навіть стають чимраз гостріші! З того очевидне, що навіть картелі й трести не в силі так регулювати продукцію та ослаблювати конкуренцію, щоби кризи були неможливі. Мабуть найбільшою їх хибкою є те, що вони високими цінами утруднюють суспільству збільшувати спотребу їх виробів. Окрім того відомо, що навіть скартелізовані підприємці дуже часто ломлять картельну дисципліну, продаючи поза плечі картелю, аби лише використати високу кон'юнктуру, і набити великі зиски. Коли-ж збут паде і приходить криза, то й тоді трапляються виломи з дисципліни, аби збутися товару хоч по дешевшій ціні.

Устроєва криза капіталізму. Нема вже нині двох думок про те, що капіталізм переживає не хвилеву недугу, а засадничу, устроєву, та що з цієї недуги господарський устрій світу мусить вийти якимсь іншим. Яким він вийде — залежить у значній мірі від свідомої діяльності народів. Сам капіталізм дав уже доволі доказів, що він не в силі кермувати народнім господарством, мимо усіх своїх організаційних засобів. Не може цього зробити тому, бо його начальною засадою завше було й є: погоня за зиском для одиниць, а в тім гаслі вже міститься зародок анархії.

Боротьба суспільств і держав з кризами. Народи та держави не можуть сидіти з заложеними руками, тоді як кризи руйнують їх господарство. Не можуть спокійно зносити капіталістичного неладу, мусять боронитися. Не всюди це робиться однаковими способами. В Америці уряд президента Рузвельта взяв виразно протикапіталістичний напрям, обмежуючи діяльність картелів, приказуючи зменшати години праці робітників при давних платнях і приймати більше людей до праці; той самий уряд змагає до зменшення різниці між цінами промисловими й рільничими (т. зв. ножиць), йдучи навіть на гостру боротьбу з великим капіталом.

Через урядове зниження вартости доляра Рузвельт приспівив піднесення цін, головнo рільних продуктів, а це улегшило всім довжникам сплату їх довгів та зменшило тягар податків. В Європі не видно такого виразного протикапіталістичного курсу, як в Злуч. Державах. Англія і північні держави обмежили свою акцію головно до зниження вартости гроша, уділювання підмог безробітним, та зменшення довозу завраничних товарів. Франція пограничними митами держить у себе високі ціни рільних продуктів, а від безробіття, яке в неї покищо невелике, борониться видаляючи робітників-чужинців. Німеччина обмежила до крайности довіз чужих товарів, а безробітних розміщує по підприємствах коштом зменшення заробітків працюючих вже людей; веде великі публичні роботи. Румунія перекрела велике віддовження хліборобів. Польща розкладає хліборобські довги на 14 літ, не знижуючи вартости гроша і т. д. Картелів звичайно не зачіпають, або заводять навіть примусові, щоби тим способом дістати вплив на те, що продукується в краю. Приміром у Польщі уряд натискає на скартелізування нафтових підприємств, підпирає картелі вугля, цукру й заліза, заводить картелізацію експорту збіжжя, яєць і худоби і т. п. Все те для того, щоби демпінгувати вивіз за границю. Цей спосіб вправді дає державі заграничну валюту, але він удержує високі ціни промислових виробів в краю. Криза від того не маліє, тільки ще зростає. — Досі ще ні одна держава в Європі не пішла слідом за Америкою і не зменшила робочого дня в промислі, що єдине могло б дати працю більшому числу безробітних. Також не гідно охоти зменшувати величезні державні видатки на зброєння. Тому криза в європейських країнах (за виїмком Англії й північних держав) не меншає, а навіть загострюється.

Зате чимало держав звертає свою увагу на зовні, стараючись направити свій господарський стан через підбивання нових країв та їх експлоатацію. На такий спосіб поборювання кризи пустилася Японія, нападаючи на Китай, а недавно знова Італія, зачепивши Абіссинію. Інші держави

скріплюють визиск вже давніше підбитих територій і народів. На якийсь час такі засоби в дечім допомагають, та не усувають головної причини лиха.

Робітничі соціалістичні круги Європи висувують як головні вимоги: **зменшення робочого тижня праці до 40 годин** (декуди до 36 годин). Соціалісти народницького напрямку, приймаючи цю точку, додають ще: **счеркнення або поважне зменшення селянських довгів**, **рішуче поборювання високих цін виробів промислу і зменшення публичних тягарів** принаймні до того рівня, що був перед кризою.

Правильним є погляд, що причина криз лежить не лише в анархії продукції але й у **замалій консумції**, у недоїданню та бідності народніх мас. Тому успішна боротьба з кризами вимагає не тільки регуляції виробництва (яркий доказ дає большевицька регуляція). **Піднесення добробуту мас та скріплення їх спотребної здібности** — це друга вимога успішної боротьби з кризами.

Хто ж це має зробити?

Народи Європи, придавленні кризовим лихоліттям, звертають свої очі головню на державні уряди, очікуючи рятунку від них. „У вас в руках власть і сила — робіть щось“. Ось причина надмірного росту державного вмішування у господарські справи. Чи добре воно чи ні, та чи держава може успішно вести народне господарство, про це будемо зараз говорити.

4. Державне вмішування в господарство.

Ще за часів дідичної монархії, коли в політиці грали першу ролю родові інтереси високої шляхти, князів та королів, державні уряди любили вмішуватися у справи господарства, в торгівлю і промисл. Правда, звичайно тут ходило про грошевий інтерес пануючого, про витиснення з народу податків і ріжних оплат. Коли ж на політику держав почали впливати й самі народи, тоді вже й інтерес суспільства як цілоти не раз приводив державу до вмішування у господарство громадян. В добі-ж господарського напруження, яку тепер переживаємо, вмішування держави у господарство стало буденним явищем і прибирає на силі. Нині держава проголосила себе заступником господарських інтересів цілої нації та вважає себе покли-

каною регулювати виробництво, обміи і розділ дїбр. Треба признати, що дуже часто такий обов'язок кладе на державу само громадянство, не рахуючись з можливими наслідками того.

Вмішування держави у господарство, як сказано, почалося на більшу скалю від половини 19 століття. Спершу це були пограничні **мита**; іноді держава застерігала собі **монополі** деяких виробництв і торгівлі, монополі почти або залізниць — річи більше менше самозрозумілі (відомі ще з доби маркантилізму). Великою новиною було, коли держава почала на більшу скалю диктувати ціни товарів і услуг. Особливо це мало місце в часах воєн. Хто памятає світову війну, той тямить, як тоді держава призначала „максимальні“ ціни на все: хліб, мясо, цукор, товщі і т. д., ба, навіть дозволяла продавати такі товари лише на картки. А й повоєнні часи знають багато дечого подібного. Хіба ціна цукру, хліба, булок, нафти, вугля, заліза не є затверджувана державою або хоч нею контрольована? Не кажемо вже про ціни товарів, що є в державному монополію. Хіба держава не вмішується у справи довготи робочого дня, хіба не видає приписів про примусове обезпечення працівників від недуг, від випадків, безробіття, старости? Хіба не держава видає промислові карти на право ведення підприємств, не замикає людям доступу до певних звань, не заводить концесійного порядку для деяких родів підприємств? Про величезну роль пограничних мит, про підпирання демпінгу та інші способи вмішування у торгівлю й промисл, про мораторії на сплату довгів ми вже говорили. Всі такі засоби називаємо державною **інтервенцією** у господарські справи, а таку господарську політику державним **інтервенціонізмом**.

Але держава може йти ще далі: може сама братися до виробництва й торгівлі. Це вже не інтервенція, а **єтатизм**. Найдалі пішла в цьому

напрямку комуністична партія в Росії, бо сконфікувала взагалі всі приватні підприємства на користь держави і заборонила основувати нові. Там весь промисл і торгівля, ба навіть хліборобство живе у **в'язаному** господарстві. З початку приклад Совітів не мав наслідувачів в інших державах, але по роках стали появлятися етатистичні наміри держави також в тих країнах, де дотепер панувала невязана господарка. Нема сумніву, що поширення державної інтервенції в Європі й Америці є в значній мірі наслідуванням метод большевизму з його „плянним господарством“, п'ятирічками і т. д.

Ми вже говорили, що за сучасної великої кризи державні уряди, щоби протиділати наслідкам кризи, почали майже всюди живу інтервенцію у справи господарства. Іноді ці заходи були звернені проти капіталістичних кругів, частіше в користь капіталістів — проти робітництва (знижка платень, погіршення суспільних обезпечень), проти селянства (підпирання картелів), часто проти кооперативів (на вимоги купецтва і промисловців, щоби їх вдоволити). В деяких державах уряди завдали сильні удари кооперації (Італія, Німеччина, Польща) відбираючи або обмежуючи її самоуправу. Дуже часто держава, користаючи з диктаторських управлень, виконує лиш те, що бажане капіталістичним кругам, прибираючи гнотазний характер клясової держави, хоч і під національною вивіскою.

Державна інтервенція виходить дійсно на користь цілого народу лише в тих державах, де влада є під контролем народу, себто у справді демократичних країнах. В протилежному разі державний інтервенціонізм обертається проти інтересів народу, стаючи навіть великою загрозою всякого поступу і свободи громадян.

Держава і суспільство Як бачимо, хоч державне вмішування може бути могучим засобом регулювання господарства, та при відповіднім ке-

ровництві може віддати господарству й суспільству великі услуги, то однак це зброя доволі ризикозна й небезпечна. Дуже легко може обернутися в знаряддя протисуспільних сил, шкідливе для народніх мас. Крім того — кожна держава, яка-б вона не була, навіть найбільш демократична, є **урядничий апарат**, який завше підлягає небезпеці бюрократизації.

Що таке бюрократ? Це така людина з канцелярії, яка знає тільки мертві параграфи, не розуміє живого життя, знає тільки свої урядові години і своє начальство, позатим її ніщо не інтересує. Бюрократ працює лише аби збутися, аби відіслати далі той „кавалок“, що йому дало начальство до полагодження, не входячи в те, як він ту справу полагодив. Бюрократ видить перед собою як головний інтерес: свою місячну платню, на яку мусить складатися ціле суспільство, без огляду на те, чи його праця дає корисні чи шкідливі наслідки. Він є переконаний, що не він для громадян, а громадяни існують для нього. Коли бюрократи ведуть державні підприємства й монополії, то їх не болить це, чи суспільство вдоволене чи ні їхніми услугами, бо вони знають, що суспільство **мусить**, хоче чи не хоче, користати з монопольних установ. Бюрократична держава лягає на ціле суспільство прикрим, коштовним тягарем. Більшість державних підприємств всіх держав ведеться негосподарно і дає втрати. Найгірше однак те, що той тяжкий апарат має право старшинства **над суспільством**, а в державах диктатури навіть проголошує, що нарід це власне вони, держава. Нарід це вони, державне урядництво. Хто критикує урядників — той виступає проти держави, той просто зрадник держави й нації. В практиці така збюрократизована держава, о скільки вмішується у господарські справи, веде до збільшення коштів продукції та взагалі публичних тягарів.

З тих причин демократичні течії по більшості ставляться з недовірям до розросту державного інтервенціонізму й етатизму, вбачаючи в тім загрозу бюрократизації життя. **Кооператизм** і взагалі **федеральний соціалізм** поділяють у цій точці думки давного ліберального міщанського світогляду, який теж не бажав завеликого поширення прав держави, але не приймають вони міщанського лібералізму в цілій його повноті. Вони годяться тільки на обмежену інтервенцію держави, і то тоді, коли є явна загроза визиску суспільства з боку вільно організованих картелів, коли картелі нищать свободу промислу й торгівлі. Вони домагаються контролю над ними і явности картельних умов, допускають найконечніші охоронні мита, законне регулювання часу праці, примусові соціальні забезпечення (але з демократичною самоуправою), домагаються публичної організації праці для безробітних і под. Кооператори і федеральні соціалісти (не марксистичні!) обстоюють свободу конкуренції й господарської ініціативи, навіть для капіталістичних підприємців і годяться на удержавнення (етатизацію) тільки у виїмкових випадках. Допускають прим. державну монополізацію для залізниць чи пошт, а не годяться на удержавнення копалень заліза, вугля, нафти, водних сил і под.; швидше бажалиб, щоби джерела головних сировин були в руках самоуправних корпорацій, на основах господарської демократії.

Про різні напрямки соціалізму, які іноді різко між собою розходяться, писав у нас проф. Туган-Барановський (книжка „Сучасний соціалізм“, на жаль вичерпана). Назвою „федерального соціалізму“ він обіймає напрям, започаткований Ш. Фуріє, Р. Овеном і др. Цей напрям пропагує вільне спілчанство і добровільне союзництво для ведення продукції, обміну і т. д. Ми однак вважаємо найбільшим представником того напрямку Француза П. Прудона, думки якого аж тепер знаходять в Європі властиве зрозуміння й оцінку. На українському ґрунті прихильником Прудона був Мих. Драгоманів, оден з батьків україн-

ських (народницького) соціалізму. Укр. Соц. Радикальна Партія (УСРП) в своїй практичній програмі комбінує вимоги федерального соціалізму з деякими засадами європейської соціал-демократії (головно вимоги т. зв. господарської демократії).

Назвою **господарської демократії** обіймають нині усі ті установи, закони й урядження, які виступають проти самовлади приватних капіталістів і держави, а хочуть її заступити самоуправою споживачів та продуцентів. Розуміється, що форми такої господарської самоуправи можуть бути різні (кооперація, участь працівників і відборців в управі підприємств, господарство самоврядувань, т. зв. комунальний соціалізм і т. п.). **Така система виключає монополі**, і то як публичні так приватні: картельні, державні, кооперативні чи інші. Бо, на її думку **тільки вільна конкуренція забезпечує покупцям** належну обслугу. Всякий монополь віддає покупця в жертву монополістові.

Така організація, на думку федеральних соціалістів (до яких треба числити й головних теоретиків кооперації) забезпечує належний круг ділання як громадянству так і державі. Державі залишає охорону ладу й безпеченства, публичного здоров'я й освіти, вільним же громадянам господарську і культурну діяльність. Держава, на їх думку, не може заступити живої діяльності самого народу. Держава, це якби шкаралупа яйця — вона сама життя не має; життя є в середині яйця. Або інший образ: бистра ріка, хоронена по боках мурованими берегами. Державний апарат — це ті береги, а ріка — це життя народу.

Держава, якої громадяни є рабами бюрократів і військових, або заприязнених з ними капіталістів — така держава не може процвітати. Її господарство не може успішно розвиватися.

Тимто велику помилку роблять ті люди, що покладають за великі надії на державу. Коли нарід не має власної держави, то вже — йдучи за цією

гадкою — може спускатися на дно. Це неправильна думка. Держава не може заступити діяльності народу; вона є доброю охоронною шкаралупою, але самого життя й культури не створить. Вона може навіть поважно **гальмувати** розвиток культури народу, коли дістанеться у невідповідні руки. Рухливе суспільство, навіть не маючи своєї держави, може двигатися вгору, коли є в ньому внутрішнє життя і охота творити господарські та культурні організації. Противно-ж ідуть взад ті народи, що дірвавшись своєї державности, хотілиб мати з держави тільки дійну корову, та лише від держави чекають творчої ініціативи.

5. „Плянове господарство“.

Господарство без порядку і розумного провodu, не є жадне господарство. Це знає кожний, що коли небудь провадив якесь підприємство або хоч рільне господарство. Тим більше мусить бути якийсь чад у такому великому тілі, як господарство народу. Не можна оставляти всього на волю сліпих законів „вільної гри інтересів“, як це проповідував давний індивідуалістичний лібералізм.

Хоч не дасться заперечити, що під владою ліберальної системи капіталізм успів розбудувати надзвичайні форми промислу, торгівлі й кредиту, то щораз тяжчі кризи вказують виразно на недостаті старої системи. Треба щось у ній направити, бо ті поправки, які заводять самі капіталісти при допомозі картелів, очевидно не вистарчають.

Плянова господарка у большевизмі. Наперед одна засаднича замітка, в наших умовах конечна. Часто трапляються особи, котрі не розрізняють большевизму від соціалізму, та змішують ці два рухи разом. Це груба помилка, бо програма соціалізму є нині зовсім відмінна від того, чого вчить і що робить большевицький комунізм. Є правдою, що большевицький провід вийшов з марксівського со-

ціялізму, але він відійшов від нього дуже далеко і творить щось не тільки окреме, але й противне соціалізму.

Отож большевики довели до крайности теорію про те, що господарським життям має керувати держава після строго уложених плянів.

У большевицькій державі все робиться після „плянів“: продукція у фабриках, засіви на полях, навіть збори зерна з піль; після пляну має кооперація зібрати в році стільки а стільки капіталів від членів, зробити стільки а стільки оборотів іт.д. На цілий світ відомий став п'ятирічний „плян розбудови промислу“, т. зв. п'ятирічка Сталіна, який видав все селянство в жертву розбудові промислу, та „після пляну“ загнав його примусово у державне рабство на т. зв. колгоспах. Відомо, які були наслідки переборщеного плянування в СРСР: комплетна руїна сільського господарства; коштом його вибудовано низьку великих промислових підприємств, але виробів того промислу нема тепер кому купувати, бо село доведене до голодової катастрофи і підприємства стоять у значній частині нечинні. Але якби навіть і не було такої притиселянської політики уряду, то й тоді таке державне плянування мусілоб довести край до руїни — бо просто неможливо з одного центра добре керувати господарством цілої держави. Мусять з того виходити прямо сміховинні річі, як це є на денному порядку з СРСР.

Але цей досвід з державним пляновим господарством, хоч який страшний у наслідках, не пройшов без деякої користи. Він витверезив неодного від надмірного захоплення думкою про державне плянування господарства. Правда, ще пройде трохи часу заки розвіється чад, що розійшовся по цілому світу від реклями большевицьких п'ятирічок (а рекляму робив большевизм велику). Але навіть у рядах самої большевицької партії вже йде

замітне протверізння, доказом чого є постійний зріст опозиції проти Сталіна і навіть активна боротьба проти пануючого режиму.

Кооперативна плянова господарка. Темні сторінки большевицького державного плянування не є ще доказом, що не треба ніякої організації в господарстві, та що треба все лишити на волю картелів і синдикатів. Не відкидають потреби пляновости в господарстві навіть такі противники етатизму, як кооператори. Хоч вони поділяють чимало засад лібералізму, хоч вимагають для кожного громадянина (чи гурту громадян), свободи ведення всякого роду підприємств, хоч боронять засади вільної конкуренції та нерадо приймають державне назначування всяких цін — то вся їх діяльність змагає до організованого господарювання. Кооперація **споживачів** єднає окремі кооперативи в союзи і ті союзи є якби картелями народніх мас. Вони організують власне виробництво промислових товарів, але не більше, як дійсно потрібно для союзних кооператив. Вони продукують не для якогось невідомого покупця і не на випередки конкурентів. Не ловлять покупця штучками, не обдурюють його фальшивою реклямою, бо вони є його підприємствами; він через своїх вибранців кермує тими підприємствами та їх контролює. Тут не може бути суперечности між продукцією й консумцією і нема ґрунту для криз.

Дещо гірше представляється справа в кооперації **продуцентів**, головно у сільсько-господарській. Ті кооперативи громадають продукти своїх членів (збіжа, мясо, набіл і т.д.) та відставляють їх на вільні ринки збуту. Тут на позір нема різниці від капіталістичних метод. Але й ця кооперація має отверту дорогу до впорядкованої плянової господарки, якщо стане до тісної співпраці з кооперацією споживачів, своїх відборців. Знаючи, який мають збут, кооперативи можуть відповідно регу-

лювати і продукцію (засіви піль і т.д.), яку ведуть їх члени.

Інші роди плянового господарства. Думка про потребу свідомого керування народнім господарством не є вже нині думкою самих тільки соціалістів, як це було до часу війни; її приймають нині навіть ті, що стоять далеко від властивих цілей соціалізму. Одні вимагають ладу й порядку в господарстві, виходячи з чисто державно-національних інтересів, інші з мотивів соціальної справедливості, а ще інші із одних та других причин.

Є вже випадки плянового регулювання господарства волею зорганізованого населення. Уряд Рузвельта прим. започаткував обмеження засівної площі збіж по добровільній постанові фермерських організацій. У Чехословаччині переводять теж подібну акцію хліборобські товариства. Примірів такого добровільного регулювання продукції, без урядового примусу, є вже чимало.

Зі соціялістичних програм, крім згаданої вже кооперативної, треба назвати передовсім ті пляни, що їх виробляла в Німеччині, в перших роках по світовій війні, державна Соціалізаційна Комісія. Головні думки цієї комісії йшли по тій лінії, щоби господарку всього промислу взяти під публичну контролю. Цю контролю малиби виконувати господарські ради, зложені з представників а) власників — підприємців, б) працівників дотичних підприємств, в) держави, г) відборців (споживачів). — Як бачимо, ця програма не вимагала вивласнення й удежавлення приватних підприємств, тільки контролі над ними та плянового кермування. В деім подібну програму розвивають в Англії **гільдові соціялісти** і в засаді всі демократичні соціялісти по ріжних країнах.

Фашизм (корпораційна система). Про впорядкування господарства говорить також італійський фашизм. Це є рух, що прийшов до влади

в Італії у 1922 році, як засіб оборони капіталізму від загрози соціалістичного перевороту. Властивий зміст цього руху лежить в ділянці політичній: це є диктатура політичної партії над життям народу. Але очевидно фашизм мусів мати великий вплив і на господарські відносини в краю. Передовсім фашизм здавив робітничі замисли що до опанування фабрик та їх соціалізації. Він повернув фабрики власникам-підприємцям та заборонив усякі робітничі страйки. Професійні організації робітників він позбавив давньої свободи й незалежності. Це був головний соціально-господарський зміст фашизму: обеззброєння пролетаріату та унеможливлення йому класової оборони. Одначе фашизм не відважився зліквідувати в цілості впливів робітництва на господарське життя — щось робітникам залишено. Створено іменно т зв. **корпорації**. Головні ділянки промислу, торгівлі і т. д. мають свої фахові представництва, щось як в інших державах промислові, ремісничі чи рільничі палати, тільки що у фашистівській корпорації засідають представники не тільки підприємців, але й робітників.

Така „корпорація“ має вирішувати справи платень робітників і урядовців, регуляміни праці і т.д. Вона має здійснювати засаду співпраці капіталу і праці та солідарності тих обидвох чинників. В засаді можна би з тим всім навіть погодитися, якби представники робітників у корпораціях були вільно вибрані вільними професійними союзами. Так одначе не є, вони є іменовані владою згл. партією.

Кожна фашистівська корпорація є владою для своєї ділянки, вона може регулювати розміри продукції, а навіть впливати на ціни. Тому що члени корпорації є під рішачим впливом уряду, то через них держава має можливість впливати на хід продукції, торгівлі, кредиту і т.д. і до певної міри здійснювати пляновість у господарстві.

Фашистівський устрій хочуть наслідувати тепер і деякі другі держави, де до влади прийшли праві диктатури, звернені проти соціалізаційних плянів лівих партій. У фашизмі капіталізм тратить дещо зі своєї давньої свободи руху й організації, тратить в користь диктаторської держави. Але зате забезпечується від грізнішого ворога: соціалізму або навіть комунізму.

Небезпека від державного плянування для українства. Не треба хіба довго доказувати, що опанування господарства державою ховає в собі особливу небезпеку для народів, що не мають власної держави. Державне кермування господарством в СРСР є того яким доказом.

Поширення державного впливу на засновування й ведення різних підприємств дає й у інших державах змогу відсувати Українців від промислу й торгівлі, підпирати чижинецьку кольонізацію і т.д. Це повинні мати на увазі ті, що необачно помагають ширити ідеї комунізму або фашизму на нашій території.

6. Продуценти й консументи. Село й місто.

Ножиці цін. В наслідок штучного підпирання промислу, як рівнож через діяльність картелів у многих державах бачимо щораз більше розхилення промислових і рільних цін або т. зв. цінові ножиці. Ось приміри:

Гуртові ціни рільних продуктів у Польщі (себто ті ціни які дістає на руку хлібороб) упали від 1928 р. майже на дві третини (значить, що коштувало 100, тепер коштує 30 до 40). Одначе ціни промислових виробів, знов беручи в пересічі, впали лише на 20—30 проц., в тім однак є й картелеві виробы, які упали лише на 10—15 проц., а монополеві ще менше, або й зовсім нічого. В році 1934 в Злуч. Державах Америки ціни рільних плодів були 40 проц. нижші як в 1929, році, а ціни промислових товарів упали тільки на 15 проц. Значить і там були цінові ножиці.

Село й місто. Політика зорганізованого промислу, що задержує високі ціни своїх виробів при дуже низьких цінах продуктів села, має свої далекойдучі культурні й соціальні наслідки. Передовсім є це зріст ворожнечі між селом і містом взагалі. Село не всилі зорієнтуватися, хто з міста найбільше винний: чи робітники, чи інтелігенція, чи може ще хтось інший. Головних винувників, людей від великих картелів і концернів, селянин ніколи не бачить, не знає їх розкішного життя, а свою лють зганяє на всіх взагалі, кого бачить у місті. Не бачить того, що у місті є теж великі маси людей без всякого зарібку, які теж бідують. Село є настроєне ворожо до всього взагалі, що йде з міста. Воно не бачить і того, що високі ціни картелевих виробів дошкулюють також місту, та що єдиним засобом оборони є боротьба з картелями і то боротьба в порозумінні з трудовим населенням міст.

Розуміється, не без вини тут і міське населення, навіть робітниче й ремісниче, бо воно часто теж відноситься з погордою до „хлопа“, наслідуючи в тім звичаї т. зв. „вищих станів“. Чимало тої погорди до селянина є в способі думання ремісничого та купецького стану, а й серед робітництва. Нашкодила тут також теорія марксівського робітничого соціалізму, що голосить „диктатуру пролетаріату“, себто панування робітничого міста — не тільки над буржуазією, але й над селянством. (Селян марксизм уважає теж буржуазією, хоч „дрібною“).

У нас ворожнечу між селом і містом збільшує те, що міста у нас мало промислові, а переважно це осідки урядів, поліції, чужинецького купецтва і дійсно тільки тягнуть зі села соки, нічого йому за це не даючи, ні освіти, ні культури, ні матеріальних дібр.

Чи вдасться помирить місто зі селом? Не годиться проповідувати вічну війну там, де можна дійти до згоди. Сільські продуценти, коли мають на продаж якісь продукти, **мусять** шукати на них покупців у місті; місто-ж **мусить** теж дбати про те, **щоби** село могло жити і продукувати для нього рільні плоди. Одні не можуть обійтися без других і річ тільки в тім, **щоби** перехід продуктів зі села до міста та перехід промислових виробів на село так зорганізувати, аби це коштувало як найменше. Торговельні посередники з'їдають за багато гроша і на тім тратить і місто і село. Тому є дуже здоровою думка про те, **щоби** організувати безпосередні торговельні зносини між містом і селом. Найкраще це може зробити кооперативна організація. Міські люди повинні організувати споживчі кооперативи, які будуть закуповувати товар прямо від селян-продуцентів або від їхніх кооператив. Зновуж селянські кооперитиви повинні набувати всякі промислові вироби прямо у фабриках споживчої кооперації, де повинні бути членами. Таким способом оставалиб у руках населення села й міста ті грошові суми, що йдуть на удержання великого числа торговельних посередників.

Це дуже велика і розумна ідея та її повинно скрізь поширювати. Дещо в тім напрямку вже робиться у світі, ба навіть і в нас.

7. Майбутність села. Розбудова українського промислу.

Нема сумніву, що село пережило за останню сотню літ великі переміни. Вже сама ліквідація панщизняної підлеглости була революцією в житті села. Ніхто не заперечить і того, що поширення демократичних уряджень, яке йшло всюди аж до часу світової війни — сприяло піднесенню селянства, а ослаблювало привільоване становище земельної шляхти, останків фєвдального режиму.

Найбільшу заслугу в тім має заведення публичного шкільництва та свободи організації кооперативних, професійних та освітніх товариств. В деяких країнах трудове село почало приходити справді до добробуту, особливо в тих державах, де йшов сильний розвиток промислу. Промисл і місто взагалі забирали зі села надмір людности, селянство там не мусіло дробити своїх ґрунтів і могло заводити поліпшене, поступове господарство. Далеко гірше представляється справа там, де не йшов розвиток промислу, де внаслідок того селянська посілість роздрібнювалася. Майже до самого вибуху світової війни селянські країни Європи мали ще одну дошку рятунку: це була еміграція до Америки, Канади, Аргентини, з нашої-ж В. України на Сибір, Зелений Клин то-що. Внаслідок розбудови всього життя і спокійних часів ціни за хліборобські продукти були незлі і село мало надію на піднесення. Але прийшли гірші часи.

Вже сама війна далася в знаки особливо селові: на нього звалилися всі тягарі реквізицій, доставки коней і возів, паші, хліба, до того-ж зі села брали більше здорових людей на війну, як з міста. Разом з тим у війні і по війні обірвалася еміграція до чужих країв. Держави замкнули свої границі для чужинців, навіть для сезонних заробітчан. Ще поки тревали наслідки воєнної руїни — років з десять — були досить добрі ціни на продукти села, хоч що правда, велику пайку з тих цін зїдало посередництво. Колиж прийшла кріза, то село при своїй дуже слабій господарській організації потерпіло повну господарську катастрофу.

Звичайно називають три ліки на сільську біду: один, це земельна реформа, (парцеляція великої посілости без-або за невеликим викупом; другий, це комасація і меліорація ґрунтів; третій, це кооперація. Парцеляція земельних обшарів дідичів, держави й церкви в деяких державах доходить вже

до кінця, а в деяких переводиться, але в користь спроваджуваних чужинців — кольтоністів. При такій парцеляції місцеве населення мусить ще доплачувати, бо кольтоністи одержують допомоги з державної каси, себто з кишені всього населення держави. Отже для місцевого селянства надія на порятунок з цього боку відпадає, хіба прийшлоб до наглих політичних перемін.

Надія на комасацію і меліорацію при допомозі держави показується теж мало реальною з причини великого задовження держав на воєнні видатки і зброєння.

Остає третя річ — кооперація, там де держави під впливом большевицьких та фашистівських зразків ще не цілком убили самоуправу кооператив. Де ще збереглися засади господарського лібералізму, де вільно основувати й вести які хочеться спілки й підприємства, там через кооперативи та їх набудови селянство може дійсно здобути багато. Його положення поправиться вже тим, що в руки його і його дітей приходитимуть ті великі грошові суми, що їх з'їдають посередники й лихварі. Селянство може через кооперативне гуртування дістати у свої руки збут і перерібку всіх своїх продуктів, а поступенно також доставку тих промислових товарів, які воно закуповує. До того ще ті торговельні й промислові підприємства не мусять бути у місті, а навіть є краще, коли вони будуть по селах, при залізницях, бо тоді працю в них дістане доколичне селянство (у нас своє, українське). Враз з тими підприємствами на село йтиме ще й освіта та організація.

Очевидно — булови хибно надіятися за багато і від кооперації. І вона не відтягне зі села всіх безробітних; можна навіть сказати, що розвиток кооперації буде щораз тяжчий в міру того, як буде поступати роздрібнювання селянських господарств. До кооперативних засобів оборони се-

лянство мусить долучувати ще й інші: політичні та професійні. В кожному-ж разі — головна напрямна оборони мусить іти по лінії **упромисловлення села та захоплення у свої руки торгівлі, кредиту й постачання всіх культурних дібр.**

Майбутність села є в розбудові власного промислу й ремесла, найкраще на кооперативних підставах. У ті підприємства буде відпливати хоч частина зайвих робочих рук села (наше село має тих робочих рук за багато; найменше 50 відс. всіх здібних до праці осіб моглиб спокійно відійти від ріллі). Село мусить змагати до того, щоби мати спілкові молочарні, млини, пекарні, м'ясарні, олійні, цегольні, бетонярні, перерібку картоплі й буряків, сушарні овочів, гарбарні, прядільні, ткальні, тартаки, виріб меблів, паперу, усякі металеві механічні варстати, електрівні, виріб усяких машин і приладів і т. д. Так розбудовувався промисл в Данії, Чехії, Фінляндії та в інших поступових країнах.

Як бачимо — **справа хліборобства є тісно зв'язана зі справою промислу й торгівлі.** Розбудова промислу й ремесла мусить впливати на поліпшення стану хліборобів, і навпаки — без поліпшення відносин на селі шкода й думати про поліпшення заріbkів у промислі, бо коли село бідне, то не має звідки дуже купувати промислові вироби.

В наших умовах найбільш пекучою і притім найлегшою справою ми вважалиб розбудову сільського **ручного** промислу, головнo ткацького, деревного і шкіряного, бо на цій ділянці у нас є найбільші занедбанн'я, а сирівець є свій. Розуміється — збірними силами треба творити теж механічне (машинове) виробництво. В першій мірі треба розбудовувати такі галузі, для яких маємо запевнений масовий збут на місці, або по наших кооперативах. Одначе не без виглядів є також розбудова промислу на ширший збут, навіть серед чужого населення міста, коли тільки товар буде солідний та

недорогий. Памятаймо одну річ: в господарських справах національні та віроїсповідні почування, хоч мають своє значіння, то ніколи не таке, як **господарський інтерес**. Коли товар дійсно ліпший і дешевший, то він завше знайде собі збут, хочби й серед чужонаціонального середовища.

Нехай-би Українці твердо засвоїли собі клич: **бути найліпшими виробниками й найчеснішими купцями** — тоді їм нічого лякатися переслідувань. Їх промисл буде розбудовуватися.

8. Індустріялізація, машинізація, безробіття.

Похід індустріялізації. Це не припадок, що господарські кризи найбільш болючо дотикають ті держави, що є найвище упромисловлені. Відомо, яке потрясення счинила сучасна криза у Злучених Державах та в Німеччині. В Англії вона пройшла легше лише тому, що цю державу рятують величезні кольоніяльні посілосги, куди може відпливати надмір людности (так само є у Франції й Бельгії).

У Злучених Державах на хліборобів припадає всього четвертина населення, в Німеччині не ціла третина (пригадуємо табличку в розділі „Суспільство як цілість“). Коли отже вибухла промислова криза, то в цих державах мусів появитися найбільший процент безробітних. В самих Злучених Державах було в 1933 р. урядово начислених 12 мільйонів людей без праці, в дійсности їх мало бути 14 мільйонів. В Німеччині в тому ж часі було 5 мільйонів безробітних. Країни, де ще переважає хліборобство, легше переходять час кризи, мимо більшого спаду цін рільних продуктів, бо знижка доходів для рільника в кожному разі не такий удар, як для наємного працівника цілковита втрата праці.

Сучасна криза напевно ще й тому много гостріша, як були давніші, бо деякі держави за

останні десятиліття надмірно розбудували свої промислові заведення, розраховуючи на експорт у аграрні та колоніальні країни. Тимчасом і ті не дармували, розбудовуючи власний промисл. Не рахуючи большевицького „Союзу“, де ціла політика уряду наставлена виключно на розбудову промислу, ми згадаємо Польщу, Румунію, балканські держави, з азійських держав Японію, Туреччину та Індію, в Африці Єгипет, південну Унію, в Америці Канаду та південні держави. Всі вони захоплені розбудовою власного промислу по думці національної господарської самовистарчальности (автаркії).

Яким швидким кроком розбудовує свій промисл така Японія, це можна бачити прим. з того, що за час світової війни вона більше ніж подвоїла розміри своєї індустрії (промислу). Майже вдвое збільшилася теж торговельна фльота (кораблі). Зовнішня торгівля Японії збільшилася за час від 1914 року до 1928 більше як у трое. — Індія збільшила значно своє добування вугля й заліза та текстильну промисловість. У 1927 році в Індії було вже прядільних механічних веретен стільки, що Індія стояла на 5 місці у світі, зараз після Франції, а перед Совітами. (8.7 мільонів веретен; в Чехословаччині їх було тоді 3.6 мільонів, а в Польщі всього 1.3 мільонів).

Злучені Держави збільшили свою флоту за час світової війни втрое: 1914 р. їх кораблі могли вмістити 4.3 міль. тон, а в р. 1920 вже 12.5 міль. тон. Це поспіх небувалий у світовій історії. Сума промислової продукції Злуч. Держав в р. 1909 була 20.7 мільярдів доларів, в році 1914 - 24.2 млрд., а в 1919 р. вже 62.6 мільярдів. Хоч за той час дещо піднеслися ціни товарів, то все таки далеко не в таким відношенню.

За час від 1920 до 1929 року промислова продукція Злуч. Держав зросла о 36 процентів, то значить, за 9 літ збільшено продукцію о третину того, що осягнено за всі попередні століття!

Похід машинізації. Даремні були ті кроваві жертви, що їх понесли робітники й ремісники, розбиваючи на куски перші парові машини й фабрики. Сердеги думали, що затримають похід людської думки, загальмують технічний поступ; бідолахи — бачили ворога в мертвій машині, а не в соціальних порядках людських, які тоді ще не були при-

стосовані до змінених форм виробу товарів. Їх виступи не задержали людської думки, не відстрашили від нових винаходів і поліпшень. Чимало їх поклато голови в уличних боях великих промислових міст — але даремно. Машина їх перемогла і пішла переможно вперед, будуючи такі великанські заводи, яких людство не бачило, від коли живе на землі. Що нова машина, то нове заощадження людської праці, бо людина вживає до роботи енергію, укригу в брилах чорного вугілля, в потоках нафти, в силі пливучої води (т.зв. білий вугіль). Вже перед світовою війною людство всіх країн запрягло до праці у різних парових, бензинових та електричних машинах і моторах величезну масу механічної енергії. На земній кулі було тоді: різних парових і бензинових моторів в силі 75 мільйонів кінських сил, залізничних локомотивів в силі 100 мільйонів кінських сил, корабельних парових машин в силі 25 мільйонів кінських сил — разом в силі 200 мільйонів кінських сил.

Тому що механічна кінська сила є три рази більша від сили живого пересічного коня, отже людство, в додаток до живих коней, доробило собі ще 600 мільйонів коней у виді парових, бензинових та електричних моторів. На земній кулі було тоді правдивих живих коней 7 разів менше. Економіст В. Зомбарт писав: „земля завагітніла й породила зі свого лона 7 нових земель!“

По світовій війні похід механізації пішов прямо шаленим розгоном. Вистане навести примір Злучених Держав Америки: вже говорилося, що за 9 літ, від 1920 р. по 1929, промислове виробництво зросло там о 36 проц. Але число робітників в тім самім часі зросло тільки о 6 проц. Про це повідомляє книжка, складена комітетом 36 визначних американських інженерів і економістів (т.зв. „технократів“). Деж ділася решта 30 проц? Вони стали непотрібні, бо їх руки заступили поліпшені маши-

ни. Та сама книжка повідомляє про винахід нової машини для прядення ниток, якій не треба людської обслуги, хіба раз на 24 години.

Є в Злуч. Державах п'ять великанських цеглень, таких великих, що якби були в повнім ході, то моглиб виробити стільки цегли, скільки потребує ціла американська держава. До обслуги тих п'яти великанів треба всього 100 осіб. Великі моторові плуги роблять за одну годину праці одного чоловіка стільки роботи, стільки перед соткою літ міг виконати оден робітник за 300 годин.

На основі тих дослідів і обчислень згадані американські фахівці прийшли до висновку, що американський нарід може нині випродукувати все що йому до життя потрібне, працюючи тільки 4 дні в тижні по 4 години денно. Але тому, що підприємці не годяться на таке скорочення часу праці — є в Америці 12 мільонів безробітних.

Такі думки і проекти диктує льюгіка і здоровий людський розум — але не годиться з цим калькуляція капіталістичних підприємців. Їх льюгіка їм диктує що іншого: коли вони кладуть нові машини, які збільшують вдсятеро темпо виробництва, то не якраз нате, щоби з того мали користь нові робітники, а на те, щоби збільшена продукція наповнила їх каси новими зисками. А для того зовсім не потрібно скорочувати час праці робітників та ще й нових приймати — бо що підприємця обходить те, що діється поза його підприємством? Нехай безробітними та їх родинами журиться суспільство й держава.

Поширення машин стрічає ще труднощі в сільському господарстві, бо тут головним продуцентом є все таки не людина, а природа (земля, сонце, дощ і т. д.). Через те в сільському господарстві удержуються дрібні й середні підприємства та успішно конкурують з великими фільварками. Такі господарства є звичайно трудові й не користуються сталими наємними силами. Також у промисловому виробництві та в різних суспільних услугах є ще чимало місця для ручної

праці, яку виконують трудові ремісники. Тому велику помилку роблять ті, що хочуть **наси́льно** ліквідувати малі господарства й варстати, бо життя не дається штучно наломлювати до **видуманих** схем та форм (прим. большевицька колективізація і тракторизація).

Катастрофа безробіття. Коли таким кроком йтимуть справи й далі, то світ ніколи не вийде з кріз, а навпаки буде западати у щораз тяжчі. Вже американські технократи вичислили, що, якби навіть ця криза скінчилася, то неможливо, аби всі, що є тепер без праці, могли її назад дістати. Начислюють, що тепер в цілому світі є коло 30 міліонів безробітних **в самому промислі**; коли дочислити членів родин, то це зробить яких 100 міліонів душ. Це величезна армія людей, озлоблених на цілий світ, здібних на все, добре чи зле, здеморалізованих безцільним, беззмстовим життям.

Закон Мальтуза не оправдався. Англієць Мальтуз з ліберальної економічної школи (жив 1766 до 1834 р.) поставив теорію, що населення росте швидше, як продукція засобів поживи. Для того бідні люди, що не мають дуже з чого жити, повинні зменшувати свою плідність.

Дійсність не потвердила здогаду Мальтуза. Історія доказала, що продукція засобів поживи, одягу, обуви, домів на мешкання і т. д. зростає навіть швидше, як приріст населення. Атжеж кажуть, що сучасна велика криза виплила з **надміру** продукції харчів і промислових виробів! Розуміється — такого надміру не булоби, якби ціни були доступні й найбіднішому, якби зарібки працюючих верств були більші, якби не марнувалося стільки національного доходу на готування воєнних матеріалів, удержування величезної й дорогої бюрократії і т. д. Але все-ж таки, хоч не булоб надміру, то напевно не булоби браку. Коли в Америці науково вичислено, що для прокормлення, одягнення і т. д. всього населення вистарчить працювати по 16 годин на тиждень, значить —

не є так зле, як думав Мальтуз і як за ним повторюють ще нині деякі люди. **Злою є тільки суспільна і міжнародня організація людства.** Вину поносить лихий поділ випродукованих дібр між народами, а в межах народів між окремими класами.

9. Шлях у майбутнє.

Розуміється — поки сонце зійде, роса очі виїдає. Заки людство направить свої соціальні порядки та міжнаціональні взаємини, живі люди рятуються як можуть. Одні думають про війну, яка винищить надмір людей, а може й дасть змогу грабити чужі території, другі зменшують свою плідність (є той рух вже й на селах, аби не треба було ділити ґрунтів); ще інші покладають надію на управу нових теренів по їх осушенню чи наводненню і т. д.

Невідомо, на як довго вистарчать і ті засоби. Можливо, що дійде до наводнення таких пустарів, як Сагара та до заселення таких горячих теренів, як нутро Бразилії і таких холодних як ті, де містяться славні большевицькі Соловки. Можуть виринути ще й інші пляни. Та це все остаточно має свої границі і проблема остане проблемою: як і з чого далі жити людству?

Нема сумніву, що проблеми тої не дасться вирішити капіталістичними методами, ані теж методами строго вязаної державної господарки, яка путає руки громадянству. Зрушити людство до нового здорового життя зможе тільки творча праця вільних народів, з максимальною свободою рухів для вільних згуртувань вільних громадян, тільки не на капіталістичних засадах побудованих.

Господарство народів мусить бути іменно господарством самих народів, активних і творчих, а не справою зорганізованих власників великих капіталів. Основою розділу випродукованих дібр

мусять буги **засади справедливости й мораль**. Філярами господарської політики повинні бути такі засади:

а) кожний нарід має бути дійсним господарем своєї території;

б) кожний член народу має однакове право на працю;

в) праця є суспільним обов'язком, а повинна стати радістю життя;

г) кожному справедлива ціна за його працю (за продукт його праці);

д) максимум свободи для громадян та їх некапіталістичних згуртувань;

е) господарська співпраця народів на засаді справедливої виміни дібр і услуг;

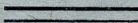
ж) розбудова спотреби дібр в широких народніх масах, та збільшення продукції відповідно до дійсних потреб консумції;

з) поборювання монополів в усіх явних і закритих формах, свобода конкуренції яко найпевніша гарантія від торговельного визиску.

На перше місце з усіх повищих вимог ми б висунули засаду „праця — це обов'язок і радість життя!“ Зокрема нам, Українцям, треба її добре засвоїти, бо господарською **активністю** ми не грішимо. Як селянська нація — ми відважні й сильні тоді, коли йдемо громадою. Ця наша історична прикмета збігається нещастя зі здоровими тенденціями сучасного господарського розвитку, коли про все рішають і далі рішатимуть не одиниці, а організації, коли все йде до колективізації життя і його демократизації. Клич „вільної спілки“ та „спілки спілок“, піднесений нашими найкращими людьми, відомий теж як спілчанське гасло: „в єдності сила!“ — повинен стати вугольним каменем нашої господарської ідеології.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

1. Чим головню різниться господарський устрій Європи й Америки від совітського?
2. Які є три підвалини ліберального господарського устрою?
3. Чим різниться ліберальний індивідуалізм від ліберального колективізму (прим. кооператизму)?
4. До чого змагає господарський націоналізм?
5. Які є головні заміти проти капіталістичного індивідуалізму?
6. Які є головні причини кріз?
7. Чому в часі кріз зростає тягар довгів?
8. Що каже закон вирівнювання зисків?
9. Як ріжні держави поборюють сучасну крізу?
10. Чому в часі нинішньої крізи так зростає державний інтервенціонізм?
11. Що таке бюрократи і бюрократизація?
12. Чи господарство в цілій державі дасться вести після одного пляну?
13. Які є недержавні форми плянового господарства?
14. Що таке корпорації у фашистівській Італії?
15. Чи і як може прийти до замирення між селом і містом?
16. Чи розбудова промислу потрібна селові і чому?
17. Що таке закон Мальтуза? Чи він правдивий?
18. Яких засад повинна держатися господаська політика, коли має бути корисною для цілого населення?

Друкарські похибки: У цій книжці на стор. 40, рядок 9 знизу поправте прикру друкарську похибку: замість „нешастя“ там має бути „на щастя“.

ПОЗІР! Це є остання частина „Науки суспільної економії“ К. Коберського. Всі частини разом виходять теж окремою книжкою п. н.: „Суспільна економія“.

Український народний університет

скінчить кожний, хто прочитає книжки

САМООСВІТА

Доси вийшло 64
чисел ось з яких
галузей знання:

Історія світу, історія України, українська революція, політика, економія, кооперація, астрономія, географія, біологія, зоологія, ботаніка, хемія, фізика, агрономія, суспільного виховання.

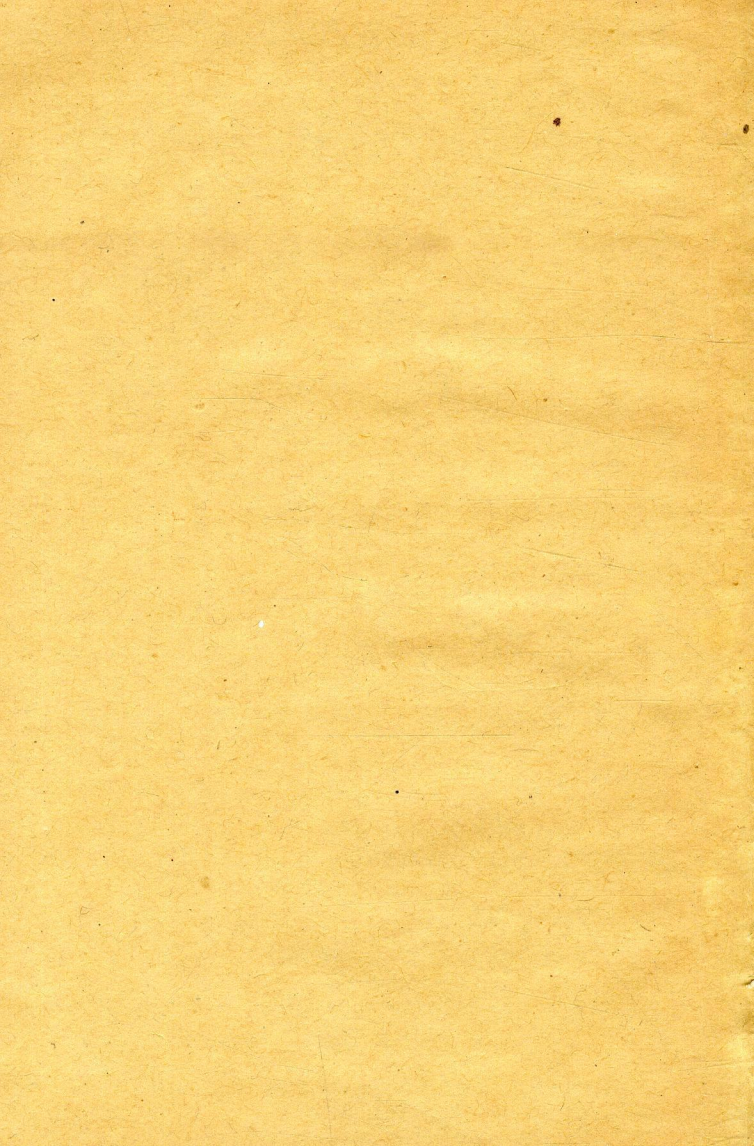
Всі книжки містять у собі багато ілюстрацій та писані дуже приступно.

Кожна книжка може служити як готовий реферат для просвітянина, кооператора, чи рідношкільного організатора.

Чековеkonto П. К. О. 500.872.

В цім році 1935 закінчується ПЕРШИЙ СТЕПЕНЬ НАВЧАННЯ! — Перших 72 книжки дадуть енциклопедію НАЙНЕОБХІДНІШОГО знання з УСІХ ДІЛЯНОК

2800

P.11

120
(1986)

4227

34202

K.